

Gedetineerden aan zet: Over actief burgerschap in gevangenenissen

Dorien Brosens^a, Flore Croux^b, en Liesbeth De Donder^c

^a Docent, Vakgroep Educatiewetenschappen, Onderzoeksgroep PArticiperen & Leren in Detentie (PALD), Vrije Universiteit Brussel (Corresp.: dorien.brosens@vub.be)

^b Doctoraatsonderzoeker, Vakgroep Educatiewetenschappen, Onderzoeksgroep PArticiperen & Leren in Detentie (PALD), Vrije Universiteit Brussel en Vakgroep Orthopedagogiek, Universiteit Gent

^c Hoofddocent, Vakgroep Educatiewetenschappen, Onderzoeksgroep PArticiperen & Leren in Detentie (PALD), Vrije Universiteit Brussel

VERSIE GEACCEPTEERD VOOR PUBLICATIE

Referentie:

Brosens, D., Croux, F. & De Donder, L. (2020). Gedetineerden aan zet: Over actief burgerschap in gevangenenissen. *Fatik*, 37(165), 5-12.

Aangezien de interesse vanuit de Vlaamse praktijk in actief burgerschap van gedetineerden sterk groeiende is, wil deze bijdrage een inspiratieoverzicht bieden van wat we verstaan onder actief burgerschap en hoe dit vorm krijgt binnen een gevangeniscontext. In de literatuur worden deze ingedeeld aan de hand van de participatiepiramide. Daarnaast bestaat er ook een thematische indeling en wordt een onderscheid gemaakt tussen formele en informele vormen van actief burgerschap. Daarna staan we stil bij een aantal doelgroepen zoals nieuwkomers en niet-Belgische gedetineerden waarvoor het organiseren en ondersteunen van actief burgerschap minder evident is. Tot slot gaan we in op de vraag of onze gevangenenissen een cultuur kunnen realiseren waarin actief burgerschap een centrale plaats heeft.

1. Wat is actief burgerschap?

Traditioneel focust literatuur over burgerschap op de rechten en verantwoordelijkheden die individuen hebben ten aanzien van de staat.¹ Hierbij is het werk van Marshall uit 1950 invloedrijk. Marshall maakt een onderscheid tussen drie types van burgerschap:

1. *Civiel burgerschap*: Dit betreft klassieke grondrechten zoals het recht op vrije meningsuiting, vrijheid van denken, het recht op eigendom en toegang tot de rechtspraak.
2. *Politiek burgerschap*: Dit gaat over het recht om te stemmen en jezelf verkiesbaar te stellen.
3. *Sociaal burgerschap*: Dit slaat op sociale rechten zoals het recht op onderwijs en het recht op een uitkering bij werkloosheid, ziekte of handicap.²

Meer recent is hieraan een vierde type burgerschap toegevoegd, namelijk actief burgerschap. Het woord actief veronderstelt de betrokkenheid van burgers en wordt vaak gebruikt binnen het onderwijs.³ In het rapport "Education and active citizenship in the European Union" stelt de Europese Commissie⁴ dat er drie dimensies zijn binnen actief burgerschap:

1. *Affectieve dimensie*: De mate waarin individuen en groepen zich betrokken voelen bij de samenleving en gemeenschappen tot dewelke ze theoretisch behoren. Deze dimensie heeft een sterke link met iemands identiteit en waarden, alsook met de bevordering van sociale inclusie en cohesie.
2. *Cognitieve dimensie*: De nood van individuen en groepen aan basisinformatie en kennis zodat ze actie kunnen ondernemen.
3. *Pragmatische dimensie*: Individen of groepen ondernemen effectief actie en doen op die manier ervaringen op.

¹ B.L. Hoskin & M. Masherini, "Measuring active citizenship through the development of a composite indicator", *Social Indicators Research* 2009, 90(3), 459-488.

² T.H. Marshall, *Citizenship and social class and other essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950.

³ B.L. Hoskin & M. Masherini, "Measuring active citizenship through the development of a composite indicator", *Social Indicators Research* 2009, 90(3), 459-488.

⁴ European Commission, *Education and active citizenship in the European Union*, 1998, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission.

Deze brede omschrijving veronderstelt dat verschillende soorten activiteiten beschouwd kunnen worden als actief burgerschap. Voorbeelden zijn democratische participatie en deelnemen aan het gemeenschapsleven.⁵ Door middel van actief burgerschap trachten politici en beleidsmakers de kloof tussen burgers en instituties te verkleinen.⁶ Het idee is dat burgers, scholen, welzijnsinstellingen, onderzoekers, enzovoort meer verantwoordelijkheden krijgen en zelf meewerken aan de totstandkoming van het beleid.⁷ Er is echter ook kritiek op deze evolutie waarbij steeds meer verantwoordelijkheid wordt gegeven aan individuele burgers. Soms wordt dit ervaren als een verborgen besparing, waarbij de meest kwetsbare personen onvoldoende ondersteund worden om een dergelijke, actieve rol op te nemen in de samenleving.⁸ Aangezien vele gedetineerden zeer kwetsbaar zijn, is het belangrijk hen te ondersteunen zodat ook zij een rol als actief burger kunnen opnemen indien ze dat wensen.

2. Hoe krijgt actief burgerschap vorm binnen de muren van een gevangenis?

Gevangenis werken vaak “ontkrachtend” doordat ze de autonomie en keuzes van gedetineerden controleren en beperken.⁹ Er wordt voor gedetineerden bepaald wanneer en waar ze mogen eten, hun familie of vrienden mogen zien, naar buiten mogen gaan voor frisse lucht, enzovoort. In deze context is het niet vanzelfsprekend dat individuen aangesproken worden op hun talenten of verantwoordelijken en een rol als actief burger opnemen. Niettemin verwachten we van gedetineerden dat ze na hun detentie opnieuw verantwoordelijkheden opnemen voor zichzelf, hun familie en anderen en daarbij doordachte keuzes maken.¹⁰ Het is dus belangrijk dat gevangenis fungeren als plaatsen waar gedetineerden sociaal kapitaal ontwikkelen en de vaardigheden en competenties die men nodig heeft om een actief burger te zijn/worden kan leren.¹¹ Door het aanbieden en ondersteunen van activiteiten kunnen gedetineerden hun talenten ontwikkelen. Dit is positief voor hun zelfbeeld en het gevoel dat ze nog steeds een bijdrage kunnen leveren aan de samenleving¹², ondanks dat ze van hun vrijheid beroofd zijn.

Actief burgerschap van gedetineerden wordt steeds belangrijker op de Europese en Vlaamse politieke agenda. Op Europees niveau zijn er bijvoorbeeld de Europese gevangenisregels. Artikel 50 stelt dat “rekening houdend met de goede orde, veiligheid en beveiliging, gedetineerden de mogelijkheid moeten hebben om algemene detentiezaken te bediscussiëren en aangemoedigd moeten worden om over deze zaken te communiceren met gevangenisautoriteiten”. Daarnaast vermeldt artikel 27.6 dat “ontspanningsmogelijkheden, waartoe sport, games, culturele activiteiten, hobby’s en andere vrijetijdsactiviteiten behoren, aangeboden moeten worden én dat, indien mogelijk, gedetineerden de mogelijkheid moeten krijgen deze te organiseren”.¹³ In Vlaanderen is er dan weer het Strategisch plan betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2015-2020). Eén van de doelstellingen hierin is dat tegen 2020 gedetineerden actief participeren aan de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenis.¹⁴ Hieruit kunnen we afleiden dat zowel op Europees als Vlaams niveau gedetineerden steeds vaker gezien worden als (potentiële) actieve burgers en niet louter als passieve gebruikers van diensten.

In de literatuur worden activiteiten rond actief burgerschap in gevangenis op 3 verschillende manieren ingedeeld, namelijk:

1. Indeling aan de hand van de participatiepiramide
2. Thematische indeling

⁵ B.L. Hoskin & M. Masherini, “Measuring active citizenship through the development of a composite indicator”, *Social Indicators Research* 2009, 90(3), 459-488.

⁶ E. Tonkens & M. De Wilde, “Inleiding - Als meedoen pijn doet: Affectief burgerschap in de wijk” in E. Tonkens & M. De Wilde (eds.), *Als meedoen pijn doet: Affectief burgerschap in de wijk*, Amsterdam, Van Gennep, 2013, 11-23.

⁷ E. Tonkens & M. Hurenkamp, *De onbeholpen samenleving: Burgerschap aan het begin van de 21ste eeuw*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2011.

⁸ W. Verschoor & D. De Bruijn, Participatiesamenleving anno 2017: Volop kansen. Hoe staat het ervoor met de participatiesamenleving?, Movisie 2017, geraadpleegd via <https://www.movisie.nl/artikel/participatiesamenleving-anno-2017-volop-kansen>.

⁹ K. Hannah-Moffat, “Prisons that empower”, *British Journal of Criminology*, 2000, 40, 510-531.

¹⁰ J. Burnside, “Religious interventions in prison”, *Justice Reflections*, 2008, 19(142), 1-19.

¹¹ A. Costelloe, “Learning for liberation, teaching for transformation: Can education in prison prepare prisoners for active citizenship?”, *Irish Journal of Applied Social Studies*, 2014, 14(1), 30-36.

¹² S. Easton, *The politics of the prison and the prisoner: Zoon Politikon*, London, Routledge, 2018.

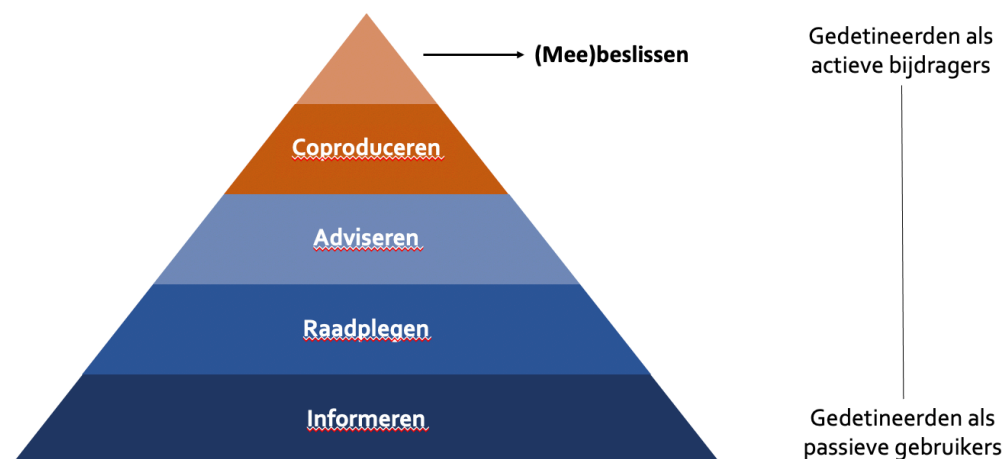
¹³ European Prison Rules, Council of Europe, 2006, geraadpleegd via <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>.

¹⁴ Vlaamse regering, 2015, Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Strategisch plan 2015-2020, 39. Geraadpleegd via https://www.departementwvg.be/sites/default/files/media/documenten/strap_gedeteneerden_2015_2020_definitief.pdf.

3. Formele en informele vormen van actief burgerschap

2.1. Participatiepiramide

Recent is de participatieladder¹⁵ toegepast op de gedetineerdenpopulatie¹⁶ en omgevormd tot de participatiepiramide. Deze omvorming tot de participatiepiramide is er gekomen doordat gedetineerden en professionals uit de gevangenis van Gent aangaven dat een ladder veronderstelt dat gedetineerden een zo hoog mogelijke trede moeten bereiken, terwijl ook de lagere, mindere actieve vormen van participatie zeer waardevol zijn. Een piramide toont visueel net dat meer gedetineerden een rol opnemen in deze lagere, mindere actieve participatievormen en de hogere participatievormen weggelegd zijn voor een kleine minderheid van de gedetineerden.¹⁷

Figuur 1. Participatiepiramide

De participatiepiramide onderscheidt vijf participatieniveaus. Niettemin is het belangrijk te vermelden dat er ook gedetineerden zijn die compleet buiten deze piramide vallen en helemaal niet participeren aan het leven in de gevangenis. Het eerste niveau, *informeren*, houdt in dat gedetineerden mondeling en/of schriftelijk geïnformeerd worden over bijvoorbeeld hun rechten en mogelijkheden om deel te nemen aan activiteiten die georganiseerd worden in de gevangenis. Hierin spelen penitentiaire bewakingsassistenten een belangrijke rol aangezien zij vaak het eerste aanspreekpunt zijn op sectie. Op het volgende niveau, *raadplegen*, wordt de mening van gedetineerden over een bepaald onderwerp gevraagd. Dit kan bijvoorbeeld door een schriftelijke bevraging of een groepsgesprek. Het derde participatieniveau, *adviseren*, houdt in dat gedetineerden adviezen formuleren. Dit kan gaan over de kantinelijst, het activiteitenaanbod of de manier waarop nieuwe gedetineerden onthaald worden. Een kanaal om dergelijke adviezen te formuleren is het gedetineerdenoverleg. Of er effectief iets met deze adviezen gedaan wordt, ligt in de handen van professionals. Het vierde niveau is *coproduceren*. Gedetineerden en professionals gaan hierbij samen aan de slag en nemen gezamenlijk beslissingen. Dit gebeurt wanneer gedetineerden bijvoorbeeld betrokken worden in werkgroepen over sport, communicatie, participatie of een ander thema. Tot slot, het laatste niveau is *(mee)beslissen*. Gedetineerden nemen zelfstandig beslissingen. Dit gaat bijvoorbeeld over hoe ze een budget spenderen om vrijetijdsactiviteiten (vb. quiz, sportactiviteit) te organiseren voor hun medegedetineerden.

Gedetineerden nemen voornamelijk een actieve rol op bij de bovenste drie niveaus van de participatiepiramide. Maar net zoals in de vrije samenleving hebben niet alle gedetineerden nood of behoefte om een (heel) actieve rol op te nemen. Het mag dus ook niet van elke gedetineerde verwacht worden dat ze zich inzetten op het niveau

¹⁵ S. Arnstein, "A ladder of citizenship participation", *Journal of the American Institute of Planners*, 1969, 35(4), 216-224.

¹⁶ D. Brosens, "Prisoners' participation and involvement in prison life: Examining the possibilities and boundaries", *European Journal of Criminology* 2019, 16(4), 466-485; Nacro, *Prisoner participation in open and training prisons: A toolkit for prison staff*, London, Nacro, 2014.

¹⁷ D. Brosens, *ibid.*

van adviseren, coproduceren of (mee)beslissen. Het is echter wel belangrijk participatiebarrières weg te nemen voor gedetineerden die graag een actieve rol willen opnemen, maar hierin barrières ervaren.

2.2. Thematische indeling

Een tweede indeling van actief burgerschap van gedetineerden betreft de thematische indeling. We maken een onderscheid tussen: (1) het deelnemen aan activiteiten, (2) het organiseren en ondersteunen van activiteiten, (3) democratische participatie, (4) peer-to-peer programma's, en (5) activiteiten waarbij vrije burgers binnen gebracht worden in de gevangenis.

Het deelnemen aan activiteiten. In Vlaamse en Brusselse gevangenissen hebben gedetineerden het recht om deel te nemen aan arbeidsopleidingen, bibliotheek, culturele activiteiten, onderwijs cursussen, sport, enzovoort¹⁸. De meerwaarde van deelname aan dergelijke activiteiten wordt steeds meer en meer erkend. Zo verbeteren gedetineerden die naar de bibliotheek gaan hun geletterdheidsvaardigheden¹⁹ en door te sporten krijgen gedetineerden een betere fysieke gezondheid.²⁰ Ook het volgen van onderwijs tijdens detentie heeft positieve effecten. Onderzoekers uit Amerika hebben een analyse gemaakt van de effectiviteit van educatie tijdens detentie op basis van 58 eerdere onderzoeken. Hieruit blijkt dat gedetineerden die tijdens hun detentieperiode een cursus hebben gevolgd 13% meer kans hebben op tewerkstelling na vrijlating én 43% minder kans hebben om te recidiveren dan gedetineerden die geen onderwijs volgden.²¹

Het organiseren en ondersteunen van activiteiten. Gedetineerden kunnen niet alleen deelnemen aan activiteiten die georganiseerd worden door professionals, maar ze kunnen ook zelf de activiteiten (mee) organiseren en ondersteunen. Dit sluit aan bij het Strategisch plan betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden waarin gesteld wordt dat gedetineerden tegen 2020 actief participeren aan de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenissen.²² In een aantal Vlaamse gevangenissen is dit reeds structureel ingebouwd. Zo heeft het Penitentiair Landbouwcentrum Ruiselede het activiteitenteam (zie ook de bijdrage van Ongenaert & Bijmens in dit nummer) en het Penitentiair Landbouwcentrum Hoogstraten de Kerngroep (zie ook de bijdrage van Buelens en de getuigenissen van kernleden in dit nummer) die de Vlaamse Gemeenschap bijstaan in het organiseren en ondersteunen van activiteiten. Ook in andere gevangenissen vindt de actieve betrokkenheid van gedetineerden steeds meer ingang (zie ook Jans & De Bock en de getuigenissen van de CORT-fatiken van de gevangenis van Dendermonde in dit nummer). Bijvoorbeeld, in een aantal gevangenissen worden gedetineerden actief ingezet in het groepsomhaal van nieuwe gedetineerden. Gedetineerden weten namelijk zelf het beste hoe het voelt om nieuw te zijn in de gevangenis en aan welke informatie je op dat moment nood hebt. Soms worden hierbij ook gedetineerden ingezet die meertalig zijn zodat zij de informatie kunnen vertalen voor gedetineerden die de Nederlandse taal niet machtig zijn.²³ Daarnaast bieden sommige gevangenissen de mogelijkheid aan gedetineerden om de cursus initiator fitness van de Vlaamse Trainersschool te volgen. Vervolgens kunnen deze gedetineerden een rol opnemen in het begeleiden van de sportactiviteiten in de gevangenis.

Democratische participatie. Door middel van democratische participatie krijgen gedetineerden een stem in hoe het leven in de gevangenis vormgegeven zou kunnen worden. Een voorbeeld van een orgaan dat de democratische participatie van gedetineerden stimuleert is het gedetineerdenoverleg, dat in principe in elke gevangenis in België aanwezig zou moeten zijn (cf. de basiswet²⁴). Hierdoor krijgen gedetineerden de kans inspraak te hebben in aangelegenheden van gemeenschappelijk belang (zie ook de bijdrage van Ruttens over het gedetineerdenoverleg in de gevangenis van Wortel in dit nummer). In Engeland en Wales wordt een onderscheid gemaakt tussen 'prisoner councils' en 'wing forums'. Gedetineerden die lid zijn van een 'prisoner council' (gedetineerdenraad) komen uit verschillende afdelingen en bediscussiëren onderwerpen die van toepassing zijn

¹⁸ Decreet 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, BS 11 april 2013, 22457.

¹⁹ L. Krolak, *Books beyond bars: The transformative potential of prison libraries*, Hamburg, UNESCO Institute for Lifelong Learning, 2019.

²⁰ D. Gallant, E. Sherry & M. Nicholson, "Recreation or rehabilitation? Managing sport for development programs with prison populations", *Sport Management Review* 2015, 18(1), 45-56.

²¹ L.M. Davis, R. Bozick, J.L. Steele, J. Saunders & J.N.V. Miles, *Evaluating the effectiveness of correctional education: A meta-analysis of programs that provide education to incarcerated adults*, Santa Monica, RAND Corporation, 2013.

²² Vlaamse regering, 2015, Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Strategisch plan 2015-2020, 39. Geraadpleegd via https://www.departementwvg.be/sites/default/files/media/documenten/strap_gedetineerden_2015_2020_definitief.pdf.

²³ D. Brosens, F. Croux, B. Claes, S. Vandeveld & L. De Donder, "An organizational analysis of foreign national prisoners' participation possibilities in Flanders (Belgium)", *Journal of Prison Education and Reentry* 2019-2020, 6(2), 144-161.

²⁴ Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005, 2815.

voor de gehele gevangenispopulatie. De leden van 'wing forums' (vleugelforum) daarentegen komen uit één specifieke afdeling en bespreken onderwerpen die relevant zijn voor die afdeling.²⁵

*Peer-to-peer programma's*²⁶. Peer support en peer educatie zijn twee soorten peer-to-peer programma's die vaak voorkomen binnen gevangenissen. Het eerste soort peer-to-peer programma, namelijk peer support, omvat 'insider and listener schemes' die georganiseerd worden in gevangenissen binnen het Verenigd Koninkrijk. Via het insider programma bieden gedetineerden informatie, geruststelling en praktische steun aan nieuwe gedetineerden. Gedetineerden verlenen deze ondersteuning tijdens de eerste dagen van detentie. Ook in een aantal Vlaamse gevangenissen wordt geëxperimenteerd met het opzetten van dergelijke onthaalprojecten. In het kader van het Europees project Prisoners' Active Citizenship is er bijvoorbeeld een brochure uitgewerkt door gedetineerden uit de gevangenis van Beveren. Deze brochure biedt een leidraad voor het onthaal van nieuwe gedetineerden door medegedetineerden (zie ook de bijdrage van Dewaele, Campenaerts & Tijskens in dit nummer). In de gevangenis van Mechelen werkt men dan weer sinds 2018 met een systeem van 'onthaal-buddy's'. Deze onthaal-buddy's vangen nieuwe gedetineerden op, beantwoorden hun eerste vragen, maken hen wegwijs in de gevangenis en verwijzen hen door naar verschillende diensten. De onthaal-buddy's worden hierbij intensief begeleid door het Centrum voor Basiseducatie (CBE) Open School gedurende 18 bijeenkomsten. Gedurende de helft van zulke bijeenkomst wordt gefocust op communicatievaardigheden; gedurende de andere helft op het voorbereiden en ondersteunen van de onthaal-buddy's.

De andere vorm van peer support, namelijk peer-ondersteuning via het listener programma, houdt in dat gedetineerden emotionele ondersteuning bieden aan medegedetineerden. Dit kan plaatsvinden gedurende de hele detentieperiode. Het listener programma werd geïntroduceerd in gevangenissen binnen het Verenigd Koninkrijk om het aantal zelfmoordpogingen terug te dringen,²⁷ maar is nog niet aanwezig in Belgische gevangenissen.

Het tweede soort peer-to-peer programma, namelijk peer educatie, kan onder meer inhouden dat gedetineerden andere gedetineerden leren lezen en schrijven. Dit gebeurt bijvoorbeeld binnen het Toe-by-Toe programma in Engeland.²⁸ Uit een internationale review blijkt dat peer educatie in gevangenissen het vaakst focust op gezondheidsthema's zoals de preventie van HIV. Een voorbeeld van een educatief programma waarbij peers ingezet worden is het Ierse 'Health and First Aid prison volunteer scheme'. In samenwerking met het Rode Kruis krijgen gedetineerden een intensieve training bestaande uit 7 modules. Daarna worden ze peer-to-peer leerkrachten die hygiëne, gezondheid en EHBO promoten onder hun medegedetineerden. Zo kunnen ze bijvoorbeeld een gezondheidscampagne opzetten rond tuberculose of buikgriep. Daarnaast worden deze gedetineerden ook ingezet om bestaande preventiematerialen om te zetten in begrijpbare taal en te vertalen in talen die frequent voorkomen binnen de muren van de gevangenis.²⁹

Activiteiten waarbij vrije burgers binnen gebracht worden in de gevangenis. Tot slot brengen verschillende landen vrije burgers in de gevangenis om samen met gedetineerden een bepaalde activiteit te doen. Ook in Vlaamse gevangenissen gebeurt dit. Denk hierbij aan projecten van onder andere De Rode Antraciet zoals Parlé Détéiné, Rondom Prison of Kaffee Prison waarbij burgers de mogelijkheid krijgen een gevangenis te bezoeken en in gesprek te gaan met gedetineerden over uiteenlopende thema's. Een specifiek voorbeeld dat in dit nummer van Fatik aan bod komt is de getuigenis van een lid van een ervaringsdeskundige op het vlak van (het overwinnen van) een middelenverslaving. Hij komt maandelijks met een aantal lotgenoten naar de gevangenis van Mechelen om gesprekken te voeren met gedetineerden die een verslaving willen overwinnen (zie XXX).³⁰ Daarnaast nemen in verschillende gevangenissen gedetineerden en teams van buiten het tegen elkaar op in een voetbal-, basketbal-, badminton- of pingpongwedstrijd. Ook op het gebied van onderwijs zijn er voorbeelden te vinden in Vlaamse gevangenissen. Zo volg(d)en in de gevangenissen van Beveren, Hasselt en Leuven-Centraal

²⁵ E. Solomon & K. Edgar, *Having their say: The work of prisoner councils*, London: Prison Reform Trust, 2004.

²⁶ Voor meer informatie over peer-to-peer programma's in gevangenissen: zie D. Brosens & L. De Donder, "Peer-to-peer leren en ondersteuning: Ook mogelijk in gevangenissen!?", *Panopticon*, 2017, 38(2), 142-146.

²⁷ C. Perrin & N. Blagden, "Movements towards desistance via peer-support roles in prison" in L.S. Abrams et al. (eds.), *The voluntary sector in prisons: Encouraging personal and institutional change*, New York, Palgrave MacMillan, 2016, 115-142.

²⁸ C. Perrin & N. Blagden, *Ibid.*

²⁹ A. Mehay & R. Meek, "The development of a peer-based approach for promoting prisoner health in an English male young offender institution" in L.S. Abrams et al. (eds.), *The voluntary sector in prisons: Encouraging personal and institutional change*, New York, Palgrave MacMillan, 2016, 143-170.

³⁰ Hij verbleef eerder ook in de gevangenis en de gespreksgroepen kunnen in die zin ook als een vorm van peer support gezien worden.

gedetineerde studenten en universiteitsstudenten samen les.³¹ Sinds een aantal academiejaren worden tijdens de lessen in de gevangenis van Beveren ook penitentiaire bewakingsassistenten betrokken als cursisten.

De rol die gedetineerden opnemen binnen elk van deze activiteiten kan variëren tussen eerder passief en actief. In tabel 1 staan een aantal voorbeelden. We maken hierbij ook een onderscheid tussen activiteiten die gericht zijn op individuen en activiteiten gericht op groepen.

Tabel 1. Passieve en actieve rollen van gedetineerden binnen de thematische classificatie³²

ACTIEF BURGERSCHAPSACTIVITEIT		ROL GEDETINEERDEN	
		Passief	Actief
DEELNEMEN AAN/ ORGANISEREN EN ONDERSTEUNEN VAN ACTIVITEITEN	Individueel	Invullen van een kruiswoordraadsel of sudoku op cel	Ontwikkelen van een kruiswoordraadsel of sudoku voor andere gedetineerden
	Groep	Deelnemen aan een quiz, sportactiviteit,...	Organiseren van een quiz of sportactiviteit voor medegedetineerden (vb. activiteit bekendmaken, deelnemerslijst opstellen, de activiteit begeleiden)
DEMOCRATISCHE PARTICIPATIE	Individueel	Het verslag van een bijeenkomst van het gedetineerdenoverleg lezen	Stemmen voor een vertegenwoordiger voor het gedetineerdenoverleg (hypothetisch voorbeeld)
	Groep	Naar een infomoment gaan over de werking van het gedetineerdenoverleg	Een vertegenwoordiger zijn in het gedetineerdenoverleg
PEER-TO-PEER PROGRAMMA	Individueel	Praktische en/of emotionele ondersteuning krijgen van een medegedetineerde	Praktische en/of emotionele ondersteuning bieden aan een medegedetineerde
	Groep	Ondersteuning krijgen van een peer mentor tijdens een groeps-les	Een peer mentor zijn tijdens een groeps-les of betrokken zijn als onderzoeker in een peer-onderzoek
ACTIVITEITEN MET VRIJE BURGERS	Individueel	Individuele ondersteuning krijgen van een vrijwilliger bij het leren lezen en schrijven	Ondersteuning bieden aan studenten van buiten de gevangenis
	Groep	Ondersteuning krijgen van vrijwilligers of universiteitsstudenten tijdens groepslessen	Helpen met het organiseren van activiteiten waarbij vrije burgers in de gevangenis komen (vb. deelnemerslijst opstellen, catering verzorgen)

2.3. Formele en informele vormen van actief burgerschap

Tot slot kan er ook een onderscheid gemaakt worden tussen formele en informele vormen van actief burgerschap. Formeel wil zeggen dat het georganiseerd en ondersteund wordt door professionelen. Alle voorbeelden die aangehaald werden binnen de thematische classificatie vallen hieronder. Deze formele vormen van actief burgerschap kunnen georganiseerd worden als kortdurende projecten, maar daarnaast is er de mogelijkheid om ze structureel te implementeren. Kortdurende projecten bieden de kans te experimenteren met nieuwe ideeën en dingen uit te proberen. Een voorbeeld hiervan is dat men probeert om een gedetineerde in te zetten als peer mentor tijdens een les of gedetineerden voor de eerste keer een activiteit laat organiseren

³¹ Voor meer informatie over het samen leren in detentie project in de gevangenis van Beveren, zie: A.-S. Vanhouche, C. Vanquekelberghe & J. Robberechts, "Onderwijs binnenstebuiten gekeerd? Een verkennend onderzoek naar ervaringen van gedetineerden en universiteitsstudenten die samen leren in detentie", *Fatik*, 2018, nr.158, 25-32.

³² De tabel is grotendeels gebaseerd op D. Brosens, F. Croux & L. De Donder, *Prisoners' active citizenship: An insight in European prisons*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2018.

voor medegedetineerden. Wanneer deze ideeën deel gaan uitmaken van de dagelijkse werking, spreken we eerder van duurzame, structureel geïmplementeerde vormen van actief burgerschap. Dit is bijvoorbeeld wanneer de vertegenwoordigers van een gedetineerdenoverleg elke maand samenkomen of wanneer men continu een groep van gedetineerden heeft die activiteiten ondersteunen en organiseren.

Daarnaast gebeurt ook veel op een informele, niet-georganiseerde manier. Zo bestaan er informele vormen van peer support waarbij gedetineerden andere gedetineerden informeren over allerlei aspecten (vb., hoe en wanneer rapportbriefjes schrijven, hoe in te schrijven voor activiteiten, wetgeving). Het verkrijgen van deze informatie is zeker voor nieuwe gedetineerden belangrijk. Naast celgenoten spelen penitentiaire bewakingsassistenten hierin een belangrijke rol. Penitentiaire bewakingsassistenten kunnen bijvoorbeeld op een informele manier gedetineerden uitleg geven over praktische zaken, aan gedetineerden vragen of ze een scheidsrechter willen zijn tijdens een sportwedstrijd of welke suggesties ze hebben om de werking van de werkhuizen te verbeteren.³³

3. Hebben alle gedetineerden de mogelijkheid een rol als actief burger op te nemen?

Uit een onderzoek uitgevoerd in de gevangenis van Gent blijkt dat veroordeelden en dus gedetineerden die al gedurende een langere tijd in de gevangenis verblijven, het vaakst een actieve rol opnemen.³⁴ Nieuwe gedetineerden en niet-Belgische gedetineerden daarentegen vallen meestal uit de boot. Deze groepen stimuleren om een rol als actief burger op te nemen vereist extra inspanningen. Als we de link leggen met de verschillende dimensies van actief burgerschap die geformuleerd zijn door de Europese Commissie (namelijk de affectieve, cognitieve en pragmatische dimensie)³⁵, kunnen we stellen dat het eerst en vooral belangrijk is te werken aan de affectieve dimensie. Dit houdt in dat individuen pas een rol als actief burger opnemen wanneer ze zich betrokken voelen bij de samenleving of gemeenschap waartoe ze theoretisch behoren. Een gedetineerde dient zich met andere woorden eerst betrokken te voelen bij de gevangenisgemeenschap. Aangezien het een tijd duurt voordat gedetineerden zich aanpassen aan het gevangenisleven, hebben nieuwe gedetineerden niet altijd een wens om meteen een actieve rol op te nemen. Nieuwkomers hebben vaak andere zaken aan hun hoofd: Hoe kan ik mijn woning behouden? Wie zorgt er voor mijn kinderen? Hoelang zal ik in de gevangenis moeten blijven? Zal ik veroordeeld worden? etc. Ook voor niet-Belgische gedetineerden is het niet altijd vanzelfsprekend zich betrokken te voelen van de gemeenschap in de gevangenis. Zij krijgen, naast de klassieke 'pains of imprisonment' waarmee alle gedetineerden geconfronteerd worden, nog eens te maken met extra problematieken, zoals taalproblemen, problemen in het onderhouden van contact met hun familie en vrienden en migratieproblemen.³⁶

Een volgende dimensie van actief burgerschap is de cognitieve dimensie. Dit houdt in dat individuen en groepen nood hebben aan basisinformatie en kennis zodat ze actie kunnen ondernemen.³⁷ Gedetineerden dienen met andere woorden geïnformeerd te worden over welke actieve rollen zij kunnen opnemen binnen de muren van de gevangenis en welk stappen ze hiertoe dienen te ondernemen. Zowel bij nieuwe gedetineerden als niet-Belgische gedetineerden vormt dit een uitdaging. Belangrijk hierbij te vermelden is dat voornamelijk het informeren van niet-Belgische gedetineerden die geen Nederlands spreken een uitdaging is. Er zijn ook niet-Belgische gedetineerden die al gedurende een langere tijd in België verblijven en vlot Nederlands spreken.³⁸ Pas wanneer een individu voldoende informatie en kennis heeft over welke rollen opgenomen kunnen worden en hoe, bereikt iemand de pragmatische dimensie van actief burgerschap, namelijk het effectief ondernemen van

³³ Zie ook D. Brosens, L. De Donder, J. Mievis, F. Salhi & L. Van Roy, *Inspraak en participatie van gedetineerden in de gevangenis van Gent*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2016.

³⁴ D. Brosens, L. De Donder, J. Mievis, F. Salhi & L. Van Roy, *ibid*.

³⁵ European Commission, *Education and active citizenship in the European Union*, 1998, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission.

³⁶ M. Barnoux & J. Wood, "The specific needs of foreign national prisoners and the treat to their mental health from being imprisoned in a foreign country", *Aggression and Violent Behavior*, 2013, 240-246; H.S. Bhui, *Foreign national prisoners: Issues and debates*, Londen, Sage, 2009.

³⁷ European Commission, *Education and active citizenship in the European Union*, 1998, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission.

³⁸ D. Brosens, F. Croux, S. Vandeveld, B. Claes & L. De Donder, "Participatie van niet-Belgische gedetineerden in Vlaamse en Brusselse gevangenis: Een helikopteroverzicht van acties en projecten", *Fatik*, 2017, nr.156, 4-15.

actie en het opdoen van ervaringen.³⁹ Met andere woorden: ze nemen effectief deel aan activiteiten ter bevordering van actief burgerschap in de gevangenis.

4. Zijn we op weg naar een actief burgerschapscultuur in onze gevangenissen?

De laatste jaren leveren professionals in verschillende Vlaamse en Brusselse gevangenissen steeds meer inspanningen om gedetineerden aan te spreken op hun talenten en verantwoordelijkheden. Hierdoor worden gedetineerden niet meer louter gezien als passieve gebruikers van diensten, maar eerder als actieve bijdragers aan het activiteitsaanbod.⁴⁰ Ook beleidsmatig wordt voor deze weg gekozen. Denk hierbij aan het Strategisch plan betreffende de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2015-2020) waarin gesteld wordt dat gedetineerden actief betrokken moeten worden bij de organisatie, uitbouw en bekendmaking van het hulp- en dienstverleningsaanbod in alle gevangenissen of aan de Basiswet die het gedetineerdenoverleg in het leven heeft geroepen. Ondanks deze inspanningen en beleidsmatige keuzes blijft het een hele uitdaging om actief burgerschapsmogelijkheden te creëren voor alle gedetineerden die dat wensen, maar hierin barrières ervaren. Voornamelijk nieuwkomers en niet-Belgische gedetineerden die de Nederlandse taal niet machtig zijn vallen vaak uit de boot. Ook voor arresthuizen die te maken hebben met een groot verloop is het niet vanzelfsprekend om gedetineerden op een actieve manier te betrekken bij het leven in de gevangenis. Daarnaast wordt vaak gedacht dat experimenteren en nieuwe zaken uitproberen extra investeringen vraagt. Maar het inzetten van gedetineerden als actieve burgers is juist het aanboren van vaak onderbenutte middelen die reeds aanwezig zijn binnen de gevangensismuren, namelijk gedetineerden zelf⁴¹ en hun talenten.

Bij de implementatie van actief burgerschap in gevangenissen dient ook gezocht te worden naar een evenwicht tussen het geven van vertrouwen aan gedetineerden en het bewaken van de veiligheid in de gevangenis.⁴² Elke gevangenis krijgt immers weleens te maken met gedetineerden die het vertrouwen dat ze krijgen schenden. Nochtans duidt internationaal onderzoek op de voordelen van actief burgerschap. Zo kan het onder meer bijdragen aan het versterken van samenwerkingsvaardigheden, betere relaties tussen professionals en gedetineerden⁴³ en een stabiele en rustige detentieomgeving. Een verdere uitbreiding of implementatie van actief burgerschap in de gevangenis vraagt om sterke managers en beleidsmakers die deze meerwaarde inzien. Ook penitentiaire bewakingsassistenten kunnen een rol opnemen in de ontwikkeling en implementatie van actief burgerschap.⁴⁴ Een open communicatie over wat er zal gebeuren, waarin afspraken gemaakt worden die rekening houden met de noden, wensen, verwachtingen en bezorgdheden van het bewakend kader, is hierbij belangrijk.⁴⁵ Op deze manier kunnen alle actoren die aanwezig zijn in de gevangenis (directie, penitentiaire bewakingsassistenten, hulp- en dienstverleners, gedetineerden, etc.) samenwerken aan een gedragen visie over actief burgerschap. Ook het zichtbaar maken van successen is van essentieel belang om de kennis over actief burgerschap en wat het kan realiseren te vergroten. Deze succesverhalen moeten iedereen in de gevangenis bereiken, dus zowel gedetineerden als personeel. Het verspreiden van posters, nieuwsbrieven, berichten via het intranet en updates die gegeven worden tijdens meetings kunnen hiertoe bijdragen.⁴⁶

³⁹ European Commission, *Education and active citizenship in the European Union*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Commission, 1998.

⁴⁰ K. Edgar, J. Jacobson, & K. Biggar, o.c.

⁴¹ K. Edgar, J. Jacobson, & K. Biggar, *Time Well Spent: A Practical Guide to Active Citizenship and Volunteering in Prison*, 2011, London, Prison Reform Trust.

⁴² *Ibid.*

⁴³ D. Brosens, F. Croux, & L. De Donder, *"Prisoners' active citizenship: An insight in European prisons"*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2018.

⁴⁴ K. Edgar, J. Jacobson, & K. Biggar, o.c.

⁴⁵ D. Brosens & F. Croux, *Prisoners' active citizenship: Evaluation of the PAC-learning areas*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2019.

⁴⁶ K.M. Auty, C. Taylor, M. Bennallick & N. Champion, *Involve, improve, inspire: Evaluation of a learner voice programme piloted in eight prisons to develop rehabilitative cultures*, London, Prisoners' Education Trust, 2016.